

Czesław Miłosz

# La ment captiva



**PUV**





La ment captiva

# Assaig 10

# La ment captiva

Czesław Miłosz

Introducció, traducció i notes  
de Guillem Calaforra

Universitat de València  
2005

Títol original: *Zniewolony umysł*

Primera edició: París, Instytut Literacki, 1953

© Hereus de C. Miłosz, 2005

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2005

Publicacions de la Universitat de València

Arts Gràfiques, 13 - 46010 València

Disseny de la col·lecció: Inmaculada Mesa

Il·lustració de la coberta: Artur Heras, *Poeta MH*, 2003

ISBN: 84-370-6100-8

Dipòsit legal: V-1216-2005

Impressió: Impremta Lluís Palacios, Sueca

# Índex

Introducció .....	9
-------------------	---

## LA MENT CAPTIVA

Pròleg .....	35
I. Murti-Bing .....	41
II. Occident .....	71
III. El <i>ketman</i> .....	109
IV. Alfa, o el moralista .....	147
V. Beta, o l'amant dissortat .....	185
VI. Gamma, o l'esclau de la història .....	217
VII. Delta, o el trobador .....	267
VIII. L'enemic de l'ordre –l'home .....	289
IX. Els pobles bàltics .....	329





## Introducció

A la memòria de Czesław Miłosz,  
que abans de deixar-nos més sols  
encara pogué alegrar-se amb aquest article

A Antoni Miłosz,  
pel seu suport constant  
i per un diàleg que ha de durar encara molts anys

A Josep-Antoni Ysern,  
per haver impulsat des de fa anys aquesta estranya aventura

Czesław Miłosz, escriptor polonès nascut a Lituània el 1911 i mort a Cracòvia l'agost de 2004, premi Nobel de literatura l'any 1980, encara és un autor poc llegit i poc traduït al nostre país i en l'àmbit hispànic en general. Tot i ser indubtablement un dels escriptors més grans del segle XX, al lector mitjà del nostre país li queda encara molt lluny, i no passa de ser una boirosa referència sense un contingut gaire definit. Ell mateix deia en un passatge del recull *Allà on surt el sol i allà on es pon*:

Oh, sí, no desapareixeré del tot, en quedarà  
Una al·lusió en el volum catorzè de l'enciclopèdia  
Prop de centenars de Millers i de Mickey Mouse.

Molts dels seus llibres més importants encara no han estat traduïts a cap llengua de la península Ibèrica; al sud

de les Alberes, qui vulgui admirar els versos de *Salvació*, *La llum del dia* o *Això*, qui tingui ganes de resseguir les extraordinàries volutes de la prosa de *La recerca d'una pàtria*, *Vista a la badia de San Francisco* o *Començant pels meus carrers* sense dominar el polonès ha d'acudir a versions franceses o angleses. L'antologia *Travessant fronteres*, a càrrec de Xavier Farré, i de publicació imminent, contribuirà enormement a corregir aquesta situació anòmla. En qualsevol cas, alguns dels consumidors més informats, encara que no hagin llegit mai ni un sol poema de Miłosz, saben que era l'autor d'un llibre titulat *La ment captiva*.

Publicat a París el 1953, aquest llibre simbolitza una emigració gairebé definitiva, una separació del propi país, gris i sinistre, que ja havia quedat formalitzada *de iure* el 1951. Sense la convicció del creient de la Nova Fe estalinista, sense el cinisme de l'oportunista mancat de principis, Miłosz havia treballat –sense carnet del Partit– per a l'aparell cultural i doctrinari de la Polònia estalinista, i coneixia aquell univers des de dins. Per això, amb aquest llibre saldava els comptes amb allò que deixava enrere. Però també era el resultat d'una situació interior extrema, en un moment de crisi que li feia creure que havia exhaurit definitivament les deus de la seva poesia. Llavors encara continuava convençut que la prosa no era el seu llenguatge, que l'assaig i la narrativa li quedaven lluny. Per això, aquest assaig sobre un tema social i històric, i amb una bona dosi d'autobiografia, fou per a ell una experiència dura i dolorosa.

Entre els doctes i els escriptors de l'època, *La ment captiva* va causar tot d'impressions extremes. Les experiències

particulars de cadascú amb l'estalinisme van actuar com a filtre de lectura, en un sentit o en un altre; i cadascú interpretava com podia les seves vivències i les seves pròpies ignoràncies —aquestes, sovint, voluntàries o disfressades de desconfiança envers la propaganda burgesa. No era estrany, doncs que la recepció d'aquest llibre fos tan contradictòria, tan plena de malentesos insolubles. L'exili polonès acollí el llibre amb una hostilitat mal dissimulada. Jerzy Giedroyc, el redactor de *Kultura*, que va allotjar Miłosz a Maisons-Lafitte —on precisament escrigué *Lament captiva*— el considerava «un llibre important, ja que féu un paper molt gran, però (...) fals, ja que, tal com va observar Grudziński, va crear el mite del ketman, quan allò que hi havia en joc era simplement el terror comú i l'oportunisme. Aquest llibre no em va facilitar la comprensió del món comunista».<sup>1</sup> Sobre el ketman a què es referia Giedroyc, en parlarem de seguida. L'importantíssim prosista esmentat per Giedroyc, Gustaw Herling-Grudziński, va polemitzar en diverses ocasions amb el llibre de Miłosz, des del fascinant *Diari* escrit de nit fins a les seves darreres entrevistes.<sup>2</sup> Per a ell, i per a bona part dels altres exiliats, Miłosz mistificava la situació real amb

---

1. Cf. Jerzy Giedroyc, *Autobiografia na cztery ręce*, Varsòvia, Czytelnik, 1994, p. 163.

2. Cf. Gustaw Herling-Grudziński, *Dziennik pisany nocą*, selecció de Henryk Chłystowski, Varsòvia, Czytelnik, 2001, pp. 97-99, 185-187. Idem, «Mój Bildungsroman (rozmowa o Innym świecie)», a *Inny świat. Zapiski sowieckie*, edició de Włodzimierz Bolecki, Cracòvia, Wydawnictwo Literackie, 2003, pp. 23-30. Són textos datats el 1977, 1983 i 2000. De fet, Herling-Grudziński dedicà aquest llegendari volum a presentar una visió cruament realista de la repressió sota el règim soviètic, a partir de les seves pròpies experiències. Un llibre impressionant i extraordinari, per cert, que no té res a envejar al clàssic de Solženicyn.

la intenció d'aconseguir una mica de comprensió per als intel·lectuals orgànics de l'estalinisme. La sospita era raonable, però errònia: entre altres *quid pro quo*, confonien el caràcter polifònic i perspectivista d'aquest llibre amb el suport als intel·lectuals estalinistes. Però l'exili de Miłosz era una clau de lectura inequívoca, i més que suficient. Els escriptors que s'havien quedat al país, en canvi, el van atacar com a «enemic dels treballadors, dels intel·lectuals i dels camperols» (Słonimski) o com a traïdor feixista (Iwaszkiewicz, Zimand) amb «complex de renegat» (Bratny);<sup>3</sup> Kazimierz Brandys li va dedicar una narració de títol eloqüent, *Abans que se n'oblidin*.<sup>4</sup> També hi hagué problemes amb els lectors occidentals. Miłosz mateix ha explicat en alguna ocasió que els intel·lectuals francesos —llavors predominantment afins a l'existencialisme i al marxisme— impediren durant molt de temps la distribució i la difusió de la versió editada per Gallimard, redactada a quatre mans per l'autor mateix i per A. Proudhommeaux. «No és prou ser intel·ligent, a més a més cal tenir *sagesse*», va dir Sartre sobre Miłosz durant una conversa amb Iwaszkiewicz.<sup>5</sup> A l'esquerra intel·lectual d'Occident no li agradà gens la crítica del món comunista. A les autoritats dels Estats Units tampoc, però per la raó oposada: consideraven que el seu llibre contenia trets de criptocomunisme, i per aquesta raó

---

3. Cf. Andrzej Walicki, *Zniewolony umysł po latach*, Varsòvia, Czytelnik, 1993, pp. 23-24; el text de Słonimski es titula «Odprawa» ('rèplica severa'), i es publicà a *Trybuna Ludu* en 1951. Es troba parcialment reproduït en el llibre d'Andrzej Zawada, *Miłosz*, Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie, 1998, pp. 243-244.

4. Cf. Czesław Miłosz, *Rozmowy. Renata Gorczyńska, «Podróżnik świata»*, Cracòvia, Wydawnictwo Literackie, 2002, pp. 94-95.

5. Cf. Andrzej Walicki, *op. cit.*, p. 385.

li denegaren el visat durant nou anys. Aquest argument reapareixeria anys després, havent treballat com a professor de literatures eslaves a la Universitat de Berkeley, quan la institució es va plantejar si li atorgarien o no la titularitat (*tenure*) de la seva plaça de catedràtic. Ni el conservador exili polonès de Londres –tan obtús i nacionalista–, ni les autoritats nord-americanes, ni tan sols els integristes catòlics de la Cracòvia actual, no han sabut mai diferenciar entre el comunisme soviètic i la crítica esquerrana dels règims totalitaris, d'un color o d'un altre.<sup>6</sup>

Però *La ment captiva* també va tenir defensors i partidaris, a casa i fora de casa. El 1954 se'n van llançar sobre Polònia, des de l'aire, nombrosos exemplars d'una edició pirata en miniatura, en paper bíblia;<sup>7</sup> la traducció alemanya s'enriquí amb un famós i bellíssim pròleg de Karl Jaspers; l'altre monstre literari polonès del segle XX, Witold Gombrowicz, li dedicà algunes pàgines extraordinàries del seu *Dietari*;<sup>8</sup> als Estats Units, alguns especialistes en ciències polítiques i en sociologia el van presentar com una referència imprescindible ja des del primer moment, i autors de prestigi com el crític esquerrà Dwight Mac-

---

6. A la mort de Miłosz, i per por de l'influent sector ultradretà, l'església cracoviana bloquejà durant dues setmanes el soterrar solemne del poeta al panteó dels herois nacionals.

7. Cf. Jerzy Giedroyc, *op. cit.*, p. 162; Czesław Miłosz, *op. cit.*, p. 94.

8. Cf. Witold Gombrowicz, *Dietari (1953-1956)*. Trad. cat. (excel·lent!) d'Anna Rubió i Jerzy Sławomirski, Barcelona, Edicions 62, 1999, pp. 29-41. «És una lectura molt instructiva i estimulante per a tots nosaltres, per als homes de lletres polonesos. I també esborronadora. Quan estic sol no paro de pensar-hi (...)» (p. 34).

9. Cf. Czesław Miłosz, «Strach przed odpłynięciem okrętu (rozmowa o Zniewolonym umyśle)», a *Zniewolony umysł*, edició de Włodzimierz Bolecki, Cracòvia, Wydawnictwo Literackie, 2000, p. 7.

Donald s'hi van afegir.<sup>9</sup> Aquesta recepció positiva hauria donat a Miłosz la possibilitat de fer carrera acadèmica en ciències socials i polítiques, una opció que ell mai no va aprofitar per tal com la trobava completament allunyada dels seus interessos intel·lectuals. El cas és que *La ment captiva* li donà una fama que ell no cercava: la de soviètol·leg o assagista polític. Mai no deixà de lamentar-se, fins i tot en les darreres entrevistes, d'aquesta glòria involuntària, la de ser «l'autor de *La ment captiva*»; ell era poeta, s'entenia a si mateix com a poeta, i com a tal volia ser conegut i respectat. Poca gràcia li feia haver-se convertit, per exemple, en heroi nacional dels indonesis que lluitaven contra Sukarno.<sup>10</sup> Les traduccions d'aquest llibre deixaven a l'ombra la fortíssima personalitat literària d'un poeta dedicat en cos i ànima a la recerca de l'expressió més densa de sentit, a la meditació sobre la identitat, l'experiència del (des)arrelament i el reialme d'allò inefable. No deu ser que reeditar i rellegir *La ment captiva* abans que els magnífics poemes de Miłosz és una forma més de testament traït, com diria Kundera? Potser sí, però així i tot seria una traïció imprescindible.

No té res d'estrany, doncs, que Miłosz mantingués una relació conflictiva i ambivalent amb aquest llibre. En alguna ocasió va explicar que el fet d'escriure'l li donà massa maldecaps com per no sentir-se orgullós del resultat. En un dels volums més importants d'entrevistes, es mostrava cansat d'una obra que arrossegava durant anys

---

10. Miłosz conta, a tall d'anècdota, que arran de la traducció indonèsia de *La ment captiva* es va convertir en heroi de la resistència democràtica d'aquell país; cf. el volum d'entrevistes amb Renata Górczyńska esmentat abans, p. 91.

com un llast incòmode, i afirmava –al voltant de 1979-1980– que avui dia ja no escriuria res de semblant. Segons ell, allò que hi contava havia deixat de ser actualitat a Polònia, però concedia que la problemàtica descrita en el llibre fos universal, i viva en diversos racons del planeta.<sup>11</sup> Realment, Miłosz entreveia que l'actualitat de *La ment captiva* ultrapassa els seus desigs i les seves intencions, ha adquirit vida pròpia, independent, insolent i indisciplinada.

Contràriament al que se n'ha fet durant decennis, avui podem llegir *La ment captiva* com un llibre que va més enllà del mer testimoni. Cinquanta anys després de la primera edició, es manté increïblement vigent com un exercici de comprensió. És clar que podem acostar-nos-hi amb una mentalitat historicista, amb l'esguard fred i distant de qui s'enfronta a un document i només accepta entendre'l des del seu context originari. Però com a obra d'art que comença a circular, el llibre s'independitza dels dissenys del seu autor, diu més del que estava previst, presenta coses que el seu autor callava, coses que potser ni tan sols no pensava, coses que en un primer moment hauria estat absurd d'interpretar. La independència de l'obra respecte del seu creador és ja un vell tòpic de la crítica literària i de la semiòtica. L'actualitat inesperada que determinats textos assoleixen amb el pas del temps i en mans d'intèrprets nous és un dels fenòmens més fascinants de la història de la cultura. Quelcom de tot això experimentem els lectors actuals de *La ment captiva*, abas-

---

11. Cf. Czesław Miłosz, *Rozmowy...*, op. cit., pp. 95-96.



segats per la impressió que allò que hi diu Miłosz no són només coses del passat.

Per entendre la nostra època i assajar-ne un diagnòstic, allò que més ens aprofita de la narració de Miłosz és l'esquema, l'esquelet del seu discurs. La vigència de *La ment captiva* no depèn de l'existència o de la inexistència de règims polítics comunistes, sinó que es deriva de la perennitat de determinats comportaments, i de la semblança entre allò que explica Miłosz i alguns processos culturals de què som protagonistes o testimonis. A través d'una senzilla operació d'analogia, aquest llibre transcendeix l'estatus de document i es converteix en una lúcida metàfora d'alguns aspectes del present.

Potser l'element més anecdòtic de l'assaig de Miłosz són els quatre retrats personals que ocupen el centre del llibre. A l'autor mateix li dolia recordar aquest exercici de «xafarderia» intel·lectual que el va obligar a analitzar la història i el caràcter dels qui havien estat els seus amics i col·legues.<sup>12</sup> L'inconvenient no quedava difuminat amb l'ús dels criptònims Alfa, Beta, Gamma i Delta. De tota manera, i deixant de banda l'aspecte moral de l'assumpte, cal dir que les febleses humanes que Miłosz presenta, el procés de «conversió» de cadascun dels personatges, el trencament interior que els converteix en esquizofrènics servidors del sistema, es poden constatar avui dia en no pocs intel·lectuals que al nostre món aspiren a convertir-se en instruments del pensament únic. Tal com assenyala Włodzimierz Bolecki, la supèrbia de Jerzy Andrzejewski (Alfa), el desig d'aprovació de Tadeusz Borowski (Beta),

---

12. Cf. Czesław Miłosz, *Rozmowy...*, op. cit., p. 95.

les ànsies de poder i de dominació de Jerzy Putrament (Gamma) o la necessitat d'acceptació dels lectors per part de Konstanty Ildefons Gałczyński (Delta) són aquí exemples que il·lustren la diversitat de factors que hi intervenen, i que s'imbriquen amb la seducció ideològica i amb la pressió del terror.<sup>13</sup> Miłosz no amaga un fons de compassió en allò que ens conta, un fons derivat del seu desig d'entendre profundament tot allò subjacent de les accions humanes. La intensa emotivitat del relat no afecta l'objectivitat de l'anàlisi. Tanmateix, la diferència de tractament és visible: si bé tots són d'alguna manera menyspreables, Miłosz conserva records d'amistat respecte d'Alfa, admira la fantasia genial de Delta i lamenta que es perdés l'enorme talent literari de Beta.<sup>14</sup> En canvi, la consideració que li té a Gamma és mínima, i coincideix amb l'oblit en què ha caigut la seva obra.

També es podria argumentar que, entre les categories emprades per Miłosz per resumir el funcionament de la ment captiva, el *ketman* és la menys aplicable fora del context que ell va estudiar. Herling-Grudziński considerava aquest concepte com una manera artificiosa d'embellir allò que en realitat era pur oportunisme o por a la repressió, una forma d'hipocresia practicada per tal de no perdre el cap en aquelles circumstàncies. Amb això co-

---

13. Cf. Czesław Miłosz, «Strach...», *op. cit.*, p. 15.

14. Resulta sorprenent que, malgrat la tendència a rescatar la literatura sobre l'Holocaust, no hi hagi ni una sola traducció de les obres de Borowski en cap llengua hispànica. Caldria fer justícia, entre nosaltres, a l'autor de llibres tan importants com *Vam estar a Auschwitz*, *Comiat de Maria* o *El món de pedra*. D'altra banda, Miłosz li dedicà un magnífic poema de *La llum del dia*, «A la mort de Tadeusz Borowski», que per falta d'espai no podem incloure ací.

metia, certament, una simplificació abusiva. El ketman és el resultat d'una disjunció extrema entre allò públic (actuació) i allò privat (convicció), sota la ficció de la identitat entre tots dos extrems. En les democràcies populars, cada ciutadà fingia ser un seguidor convicte de les decisions del Centre, al mateix temps que les odiava interiorment, i tothom sabia que cadascun d'ells feia i pensava això mateix. A més a més, el ketman inclou encara un altre element absent del concepte de la pura hipocresia: l'orgull de sentir-se superior respecte d'allò que exteriorment es defensa i s'obeeix, però que en el fons es detesta i es menysprea. El ketman descrit per Miłosz, certament, avui només existeix en determinats règims autoritaris, si més no a escala massiva. Però aquesta manera d'actuar, que funciona com un antídoto contra la submissió interior absoluta, és una constant en determinats contextos institucionals, organitzats sobre la base de codis de pensament prescriptius. En estructures organitzades amb ideologies de base (partits polítics, ensenyament privat i confessional, institucions burocràtiques sota control polític directe, etc.), el ketman és una forma de supervivència inevitable. D'altra banda, la sociologia de la ciència ha descrit diverses vegades comportaments d'aquesta mena entre els científics. I algunes conductes condicionades pel discurs d'allò «políticament correcte» potser també es puguin interpretar des del ketman que tant detestava Herling-Grudziński. A aquest extraordinari prosista exiliat a Nàpols se li escapava una cosa: les observacions de Miłosz (inclòs el ketman) són coherents amb algunes idees de les ciències polítiques. Per exemple, amb el principi formulat per Max Weber, segons el qual un ordre polític

basat només en la seva «exterioritat» respecte dels subjectes és un ordre relativament feble.<sup>15</sup> El règim soviètic va durar molt més del que aguantaria un ordre polític feble, gràcies a pràctiques socials que asseguraven un nivell suficient d'acceptació subjectiva. Aquesta idea batega com el cor d'una profecia implícita en el pessimisme de *La ment captiva*, i no queda lluny de l'argumentació d'un Pierre Bourdieu sobre l'habitus i les formes subtils de la reproducció social. S'equivocaven, probablement, els crítics de Miłosz que preferien carregar tot l'èmfasi en la repressió i en el terror —elements que, d'altra banda, funcionaren i van ser fonamentals per al manteniment del sistema. Tenia raó Miłosz, tal com va demostrar de manera convincent Andrzej Walicki.<sup>16</sup>

Miłosz analitza, a més, els diversos factors que arrossegaven l'intel·lectual cap a l'acceptació de l'estalinisme com a visió del món: el buit (el fet de sentir-se inútil per a un poder que el fascinava), l'absurd (la quotidianitat sense consciència del sentit de la història), la necessitat (la comprensió dialèctica del procés històric implacable) i l'èxit (el desenvolupament aparentment indeturable del comunisme soviètic). Com a resultat, l'intel·lectual assumia el Mètode, el Diamat, que satisfesia la seva necessitat de fer intel·ligible i racional el món en què vivia. Miłosz

---

15. Cf. Max Weber, «Soziologische Grundbegriffe», a *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1921, 3a edició, 1968, p. 574; ídem, «Die drei reinen Typen der legitimen Herrschaft», 1922, íbidem, p. 475.

16. Cf. Andrzej Walicki, íbidem, pp. 309-397. Un resum molt ben fet de la repressió en els règims comunistes es troba en el llibre de Stéphane Courtois et alii, *Le livre noir du communisme. Crimes, terreur, répression*, París, Robert Laffont, 1997 (pel que fa a Polònia, pp. 397-428).

parteix metafòricament del Witkiewicz de *La insaciabilitat*, i parla de la «píndola de Murti-Bing», que en ingerir-la transmetia una visió del món per via orgànica. No hi ha dubte que ens trobem prop de termes foucaultians com doctrina o discurs, el món dels enunciats basat en una episteme que produeix i reproduïx relacions de poder i de dominació. El fet d'engolir aquesta píndola satisfaria un impuls veritablement intens de l'ésser humà: la necessitat de creure i d'eliminar la incertesa, de tenir una convicció que ho expliqui tot, encara que el preu d'això sigui la captivitat mental i l'anihilament del pensament lliure. Sobre això van escriure pàgines il·luminadores alguns dels talents més brillants de la filosofia i de l'antropologia –Nietzsche, Peirce, Foucault, Gregory Bateson, Mary Douglas, etc. El cas descrit per Miłosz és un exemple extrem d'un fet potser universal: la capitulació de la capacitat crítica, per tal de calmar la necessitat de pau i de comoditat espirituals. La píndola de Murti-Bing es troba sota les formes més variades, sempre on allò que els postmoderns anomenen «grans narracions» pretén explicar la realitat en bloc, sempre allà on l'alimentació doctrinària –recordem el magnífic gravat de James Ensor– nodreix algun tipus de fanatisme. El procés que estudia Miłosz recorda en diversos moments, per exemple, allò que Adorno i els seus col·laboradors van caracteritzar amb el nom de «personalitat autoritària».<sup>17</sup> En aquest sentit, la captivitat exercida pel discurs no és pas una anècdota històrica, sinó una categoria social i intel·lectual d'enorme abast. No sembla gaire

---

17. Cf. Theodor W. Adorno, E. Frenkel-Brunswik, D. Levinson, R. N. Sanford, *The Authoritarian Personality*, Nova York, Harper and Row, 1950.

ariscat de sospitar que el discurs crític de Miłosz deu haver influït bastant en l'estupenda anàlisi de la «immunologia ideològica» que anys després faria Edgar Morin.<sup>18</sup>

Indubtablement, un dels grans encerts de Miłosz és la caracterització del procés de captivitat mitjançant instruments conceptuals de la sociologia de la religió. Un encert probablement involuntari i inesperat, ja que aquesta disciplina li resultava, en principi, poc afí. En mans d'un autor explícitament cristià i catòlic com ell, es tracta d'una mostra admirable d'objectivitat analítica i de distància respecte de les pròpies conviccions.<sup>19</sup> Miłosz es remet a Gibbon per tal d'il·lustrar la utilitat del discurs doctrinari i dels rituals com a mitjans de dominació. La funció que en 1953 feien a Polònia les sales de lectura col·lectives era, senzillament, la mateixa que en èpoques passades acomplien les capelles de les esglésies. El món laic i extremament racionalitzat del comunisme soviètic no tenia menys litúrgies que l'Edat Mitjana cristiana —més aviat— al contrari. L'escolarització incloïa un adoctrinament intensiu i continu sobre els principis de la Nova Fe, sobre una versió del materialisme dialèctic absolutament vulgaritzada i desnaturalitzada. El sistema tenia els

---

18. Cf. Edgar Morin, *Pour sortir du XX<sup>e</sup> siècle*, París, Editions Fernand Nathan, 1981, pp. 92-109. No sols el fons de la reflexió de Morin és increïblement afí a l'esperit de *La ment captiva*, sinó que l'insigne intel·lectual francès hi descriu també sobretot la seva experiència vital amb els estalinistes francesos.

19. En aquest aspecte tenia precedents, que probablement desconeixia en el moment de redactar el seu llibre. És el cas del laborista anglès Harold J. Laski (*Communism*, Londres, William & Norgate, 1927; trad. esp. *Comunismo*, Barcelona, Labor, 1929, pp. 179-184) o el del cristià rus Nikolai Berdiaev (Nicolas Berdiaeff, *Problème du communisme*, París, Desclée de Brouweret, 1933, pp. 30-31, 42, 105-169).

seus dies de celebració, que tornaven cíclicament; els seus màrtirs, als quals calia retre homenatge i mantenir la fidelitat; els seus savis i doctors, que interpretaven els textos sagrats. L'adjectiu «científic» (v.g. «socialisme científic») servia com a excipient retòric i com a coartada discursiva; com que allò que deia la doctrina era científic, i tan cert com que dos i dos fan quatre, les heretgies no tenien sentit i calia reprimir-les, calia ensenyar els heretges a pensar tal com havia de pensar l'«home nou», l'home que seguia els designis de la Història. L'anàlisi de la Nova Fe estalinista, que Miłosz realitza en termes de metàfores religioses, recorda inevitablement la interpretació que Benedict Anderson proposava de la ideologia nacionalista com a religió laica, en el seu clàssic *Comunitats imaginades*.<sup>20</sup>

No es tracta només d'una afortunada troballa retòrica, sinó d'una maniobra analítica conduïda amb mestria. L'esquema (Nova) Fe / conversió / ritual / ortodòxia / heterodòxia funciona en qualsevol context en què es produeixi la institucionalització d'una doctrina; el podem aplicar a la història de la religió, al domini de les idees polítiques o a la dinàmica de grup de les sectes. Miłosz l'empra per explicar la força centrípeta d'un sistema que aspira a dominar la ment de cada individu. Ell veu que el nou ordre s'aprofita, entre altres elements, d'aquesta incapacitat de ser escèptics tan humana i tan nefasta, una capacitat que es retroalimenta del propi moment històric, que en guanya intensitat i ensem el reforça. El text de Miłosz, en passatges com el capítol VIII («L'enemic de l'ordre –l'home») es complementa perfectament amb

---

20. Cf. Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Londres, Verso, 1983; edició revisada, 1993, pp. 9-36.

els millors moments de la «Genealogia del fanatisme» de Cioran.<sup>21</sup> L'intel·lectual captivat per la doctrina acceptarà sense oposició el preu humà que calgui –repressió, terror–, per tal de servir obedientment la «necessitat històrica». El seu preu personal és el mateix *sacrificium intellectus* que l'església demana als seus fidels.

Queda oberta la possibilitat d'analitzar, amb els instruments conceptuals que va emprar Miłosz, altres moments històrics a banda del comunisme estalinista. Els nacionalismes agressius posteriors a la caiguda del mur de Berlín, la tradició xovinista opressiva i castrant d'alguns països de l'Europa Central o el nihilisme cínic tan difós entre els països de capitalisme avançat són exemples bastant clars de religions laiques, sistemes dogmàtics que mobilitzen masses humanes i que sedueixen la classe intel·lectual, doctrines que aspiren a dominar el pensament i l'acció amb la mateixa eficàcia que la religió dels soviets. Si ens referim als integrismes religiosos més recents –i no sols l'islamista!–, no caldrà assenyalar fins a quin punt la barreja indiscriminada de teologia i de doctrina política té com a resultat un tòxic intel·lectual d'alta potència. En tots aquests casos, i en tots els altres que podrien afegir-s'hi i que no són pocs, veiem com s'actualitza l'esquema de la captivitat mental, proteic i flexible en les seves realitzacions. Miłosz partia d'un cas molt concret, certament, però les seves observacions tocaven el moll d'un problema que amb el temps no ha desaparegut, sinó que s'ha transformat.

Discurs i consciència; necessitat de creure que se sap i capacitat de pensar críticament; pensament prefabricat

---

21. Cf. Emil Cioran, *Précis de décomposition*, París, Gallimard, 1949.



i bricolatge intel·lectual: els temes analitzats o insinuats en *La ment captiva* són múltiples i ultrapassen de manera evident les circumstàncies en què es va generar el text. No eren també ments captives els occidentals que desconfiaven de Miłosz, en un sentit o en l'altre, a causa d'aquest llibre? Avui dia, el discurs oficial del poder polític i mediàtic impedeix fins i tot d'imaginar qualsevol mena d'alternativa conscient a l'estatu quo establert –i no cal desbarrar amb ingènues teories sobre «ells», la maligna conspiració universal dels manipuladors, perquè aquest poder mediàtic precisament es nodreix de les exigències de consumidors pretesament innocents. No tenim policia política ni gulags, perquè el domini de l'ànima es realitza amb mitjans molt més subtils i innocus. La ideocràcia que caracteritzà els règims totalitaris del segle xx s'ha transformat: com si la famosa astúcia de la raó fos en realitat una mena d'astúcia de la dominació simbòlica. Aquesta és ara més invisible que mai, perquè les llibertats formals creen una ficció de transparència i de naturalitat impossible de refutar –no es pot impugnar allò que no es percep, més encara si és el resultat de les pròpies accions. És la suprema genialitat que Baudelaire atribuïa al dimoni: el fet de creure que no existeix. L'autosatisfacció narcisista d'un estadi històric concebut com el non plus ultra, la idea neohegeliana de l'ordre mundial vigent com a meta i fi de la història –ara que el mateix Fukuyama ha abandonat aquella brillant idea–, el nou axioma de la dissolució del projecte emancipador il·lustrat, tots aquests són elements d'una altra Nova Fe que domina com més va més i amb menys oposició. Els discursos forneixen un mapa de la realitat «pensable»; allò que en queda fora esdevé senzilla-

ment inconcebible. Afegim-hi, encara, i com a resum, la marxa cap a la victòria final de la més crua racionalització instrumental, continguda en ídols i en dogmes intocables com el mercat, l'interès o el valor pragmàtic, una tendència que la «teoria crítica» denunciava fins fa alguns decennis. A la Polònia de 1953, el domini omnipresent de les mentes era una dada visible i explícita; per a descobrir una dominació que no veiem, no ens queda altre remei que el paradoxal retorn a textos d'altres èpoques.

El nucli de la doctrina que Miłosz criticava en el seu llibre era la creença en un sentit immanent de la Història, la idea que cal no desviar-se del recorregut pretesament inqüestionable del procés històric. D'acord amb això, s'ha d'assumir fredament qualsevol sacrifici, qualsevol injustícia, qualsevol misèria i sofriment humans com a necessitats inevitables, com a elements que ocupen una funció en un esquema que no necessita més justificació que la seva pròpia inevitabilitat. Aquest axioma sembla repetir-se en el món de la «fi de la història», un món al qual se li fa com més va més impensable de concebre alternatives i canvis radicals. Miłosz va haver d'alliberar-se de la seducció hegeliana per tornar a Pascal, un dels seus alter ego, l'esperit del qual plana en discret silenci sobre les pàgines de *La ment captiva*. El poeta acaba afirmant-se en l'indeterminisme i en la funció del subjecte en la història com a font de creació de sentit –però alerta: del subjecte concret i material, de carn i ossos, el que sofreix i s'alegra, i no pas cap ens emfàtic o transhistòric. A l'època actual ressonen amb una música diferent les terribles paraules que el nostre autor atribuïa al discurs estalinista en «Fill d'Europa», un dels poemes de *La llum del dia* (1953):

Qui té el poder, el deu a la lògica de la Història.  
Dóna a la lògica de la Història allò que li pertoca.

*La ment captiva* és, entre moltes altres coses, un advertiment contra els «alquimistes de la Història», els partidaris d'imposar a la humanitat el llit de Procust de la necessitat històrica. Per entendre'n la vigència, cal no llegir-lo pas com un resultat contingent de circumstàncies ja superades temps enrere, sinó com una al·legoria de gran profunditat literària. Conscientment o accidental, Miłosz hi reivindica la complexitat de les coses humanes, la dignitat del dubte reticent, el pathos hipersensible i compassiu del poeta, la desconfiança enfront de la coherència a ultrança, descarnada. Exactament els trets oposats a tota mena de pensament dogmàtic. De la lectura del llibre es dedueix una conclusió pràctica, la que ens incita a defugir els sistemes que neguen el misteri de l'ésser humà, sigui el que sigui, això. El llibre de Miłosz no s'atura amb la constatació de la violència simbòlica que, per tal de dominar l'esperit dels seus ciutadans, exercien els règims anomenats «populars» (com canvia el sentit de les paraules, i sempre amb la mateixa finalitat!...). A més d'això, ell despulla el mecanisme social d'una de les «noves religions» laiques, que pren com a exemple negatiu. L'intuïcionisme de Miłosz, amb el seu component místic i amb la seva aposta per la laxitud del pensament lliure, recorda fins i tot el *pensiero debole* d'un Vattimo –al capdavall, també cristià.

En el fons, l'opció de Miłosz és molt més senzilla i profunda que la major part de les afinitats filosòfiques que se li poden trobar. Amb *La ment captiva* va practicar la rara virtut del *penser autrement* foucaultià, aquesta capacitat –a

la qual aspira cada pensador independent— d'alliberar-se de les constriccions ideològiques ambientals i dels esquemes rebuts i mai no qüestionats.<sup>22</sup> Pensar d'una altra manera, sense que la pròpia experiència i el sofriment observat ens empenyin a creure que el nostre adversari no té cap motiu que expliqui per què és com és, o reconeixent que potser a nosaltres tampoc no ens sobra raó. L'assaig de Miłosz incita a l'autocomprensió sincera per part de les ments captives, al desemmascarament dels servidors de les doctrines, a una consciència més refinada i complexa per part de les víctimes d'uns i d'altres. Els crítics polonesos exiliats no van ser capaços d'agafar distància respecte d'ells mateixos i del sistema de què havien fugit. Això és humà i comprensible. Però tot allò que el llibre de Miłosz té de comprensió, ho té també de denúncia, un ingredient que el ressentiment de l'emigració forçosa els va impedir de percebre en el text. L'intel·lectual independent té encara, en aquest llibre, un exemple d'humanitat i de crítica sàvia. En el seu poema «Tractat de moral» (1947), l'embrió en vers dels continguts de *La ment captiva*, Miłosz era molt clar sobre aquest punt:

Com veus, no tinc cap recepta,  
No pertanyo a cap secta,  
I la salvació sols és a dintre teu.

Quan proposem una lectura de *La ment captiva* com a llibre actual i vigent, som plenament conscients que ho és en un sentit al·legòric, figurat. No es pot trivialitzar el sofriment de la Polònia estalinista comparant-lo amb

---

22. Cf. Michel Foucault, «Usage des plaisirs et techniques de soi», a *Dits et écrits II*, 1976-1988, París, Gallimard, 2001, p. 1363.

les societats occidentals i opulentes del segle XXI; seria un entreteniment moralment inadmissible, sens dubte. Però sembla indubtable que aquest llibre continua tenint molt a oferir al lector d'avui dia, potser més al filòsof o al polític que no pas a l'historiador. No sols per la seva bellesa poètica, per la textura de la seva prosa rica i captivadora, si se'ns permet de jugar amb aquest adjectiu. Sobretot, per la profunditat amb què intenta comprendre aquests quimèrics universals socioantropològics que la tradició solia resumir amb el nom pompós de «naturalesa humana».

*Guillem Calaforra*

Cracòvia – Benaguasil, estiu de 2004

*La ment captiva* és, entre moltes altres coses, un advertiment contra els «alquimistes de la Història», els partidaris d'imposar a la humanitat el llit de Procut de la necessitat històrica. Per entendre'n la vigència, cal no llegir-lo pas com un resultat contingent de circumstàncies ja superades temps enrere, sinó com una al·legoria de gran profunditat literària. Conscientment o accidental, Miłosz hi reivindica la complexitat de les coses humanes, la dignitat del dubte reticent, el pathos hipersensible i compassiu del poeta, la desconfiança enfront de la coherència a ultrança, descarnada. Exactament els trets oposats a tota mena de pensament dogmàtic.

Czesław Miłosz (1911-2004), premi Nobel de Literatura l'any 1980, fou entre 1945 i 1951 un dels escriptors oficials de la Polònia governada pel partit comunista. El 1951 trencà amb el govern de Varsòvia i s'exilià primer a França i després a Estats Units, on fou durant molts anys professor de Literatures Eslaves. És autor d'una importantíssima obra poètica, de novel·les com *La vall de l'Issa* o *El poder canvia de mans*, de proses memorialístiques com *Abecedari* i d'assajos tan influents com *L'altra Europa* i, sobretot, *La ment captiva*, publicat originalment en 1953, dissecció implacable dels mecanismes de dominació social a través de les idees, llibre d'una vigència esborronadora que constitueix un veritable clàssic del pensament antitotalitari.

ISBN 84-370-6100-8



9 788437 061009

**PUV** PUBLICACIONS  
UNIVERSITAT  
DE VALÈNCIA